

*О.В. Некрасова,
аспірантка
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка)
(Науковий керівник професор О.В. Дзера)*

Свобода договору в сімейному праві України

Ключові слова: *свобода договору, сімейні відносини, складові свободи договору.*

Свобода договору є одним із основних принципів цивільного права. Цей принцип закріплений в ст. 3 ЦК України як одна із загальних засад цивільного законодавства. В сімейному праві, із прийняттям Сімейного кодексу, свобода договору також набула значення як один із головних принципів договірної регулювання сімейних відносин.

Суть свободи договору в сімейному праві розкривається в ст. 9 СК України, де зазначено, що суб'єкти сімейного права можуть врегулювати свої відносини за домовленістю (договором), якщо це не суперечить вимогам цього Кодексу, інших законів та моральним засадам суспільства. Із цього можна зробити висновок, що договірне регулювання не може також вступати в протиріччя з нормами цивільного законодавства, тому що цивільне та сімейне право — це найближчі один до одного галузі, які мають спільні риси. Саме їхня близькість зумовлює можливість субсидіарного застосування норм Цивільного кодексу в сімейному законодавстві. Але до сімейних відносин не можуть застосовуватися ті норми Цивільного кодексу, які не узгоджуються із суттю цих відносин (ст. 8 СК України).

Зміст свободи договору розкривається через ст. 6 ЦК України, в якій виписано співвідношення законодавчих актів та договору: сторони у договорі мають право врегулювати ті відносини, які не визначені у положеннях законодавчих актів, відступити від цих положень і самим врегулювати свої відносини, крім випадків, коли в актах законодавства міститься пряма заборона відступів від передбачених ними положень або якщо обов'язковість для сторін положень актів законодавства впливає з їхнього змісту чи суті відносин. Ця стаття також може бути застосована до регулювання свободи договорів в сімейному праві в цілях уточнення змісту свободи договору.

Проте свободу договорів не слід абсолютизувати. Свобода, в принципі, не може бути безмежною і договірною свобода в тому числі. Вона реалізується лише в рамках дозволеного і можливого. Таким чином, договірною свободою нерозривно пов'язана із визначенням її меж. Як слушно зазначав В.П. Грібанов, "будь-яке суб'єктивне право, яке є мірою можливої поведінки управомоченої особи, має визначені межі як за своїм змістом, так і за характером його здійснення... тому що за відсутності таких меж

право перетвориться в свою протилежність — у свавілля, і тим самим взагалі перестане бути правом” [1, 22]. Однак обмеження свободи учасників відносин повинні бути виправданими, розумними, продиктованими необхідністю захисту прав і інтересів окремих осіб та суспільних інтересів. З погляду В.С. Нерсесянца свобода покликана “служити критерієм людського прогресу, в тому числі у галузі державно-правових форм” [2, 30].

Межу свободи договору в Цивільному кодексі встановлено в ст. 627, відповідно до якої вільне вчинення суб'єктами зобов'язання дій має здійснюватися з урахуванням вимог ЦК України, інших актів цивільного законодавства, вимог розумності та справедливості. Крім цього, в сімейному праві з огляду на його специфіку існують суто галузеві обмеження свободи договору. Наприклад, такі: сімейні відносини регулюються лише в тій частині, у якій це є допустимим і можливим з точки зору інтересів їх учасників та інтересів суспільства (ч. 3 ст. 7 СК); договір не повинен позбавляти дитину можливості здійснення її прав, більш того, регулювання сімейних відносин має здійснюватися з максимально можливим урахуванням інтересів дитини, непрацездатних членів сім'ї (ч. 7, 8 ст. 7 СК). Крім цього, Сімейний кодекс має деякі обмеження свободи сімейно-правових договорів, які стосуються визначеного договору, наприклад, відповідно до ч. 4 ст. 93 СК України шлюбний договір не може ставити одного з подружжя у надзвичайно невігідне матеріальне становище.

Сьогодні, загальноновизнаною є точка зору про три сторони виявлення свободи договору, яка узгоджується із букввальним текстом закону. В ст. 627 ЦК України наголошується на свободі сторін: 1) укласти договір; 2) вибрати контрагента; 3) визначити умови договору.

Суб'єкти сімейних відносин також наділені свободою на цих стадіях, але із деякими особливостями. Розглянемо

кожну із цих трьох стадій укладення договору.

Сторони вільні у виборі, укласти договір чи ні. Але ніхто не може бути змушений укласти договір. Тому у ч. 3 ст. 203 ЦК України законодавець прямо передбачає, що волевиявлення учасників має бути вільним і відповідати внутрішній волі. Це і є межею свободи договору на стадії його укладення. Якщо ця вимога порушена, то ми маємо правочин з пороком волі. Такі правочини можна розділити на: а) правочини, які вчинені без внутрішньої волі особи на вчинення правочину вчинені під впливом насильства — ст. 231 ЦК України; в результаті зловмисної домовленості представника однієї сторони з іншою стороною — ст. 232 ЦК України; вчинені дієздатною фізичною особою, яка у момент вчинення не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними (ст. 225 ЦК України); б) правочини, в яких внутрішня воля сформована невірно вчинені внаслідок помилки — ст. 229 ЦК України; обману — ст. 230 ЦК України; під впливом тяжкої обставини — ст. 233 ЦК України) [3, 180].

Одна із складових свободи договору проявляється в можливості вільно обрати партнера у майбутньому договірному зв'язку. В сімейному праві ця складова свободи договору значно звужена тому що одним із загальноновизнаних обмежень свободи договору в сімейному праві є особливий суб'єктний склад. Як виходить із суті сімейних правовідносин, суб'єктами сімейних відносин є дієздатні фізичні особи, наділені сімейними правами та обов'язками. Сімейні відносини можуть виникати тільки між фізичними особами. Суб'єкти сімейного права характеризуються тим, що вони виступають не просто як фізичні особи, а в визначеній якості, яка вказує на властивості особи. Відповідно до ч. 1 ст. 9 СК України, сімейні договори можуть бути укладені між подружжям; батьками; іншими родичами та членами

сім'ї, відносини між якими регулює Сімейний кодекс України. Це можуть бути матір дитини та бабуся, рідні брат та сестра, батько та мачуха дитини, жінка та чоловік, які проживають однією сім'єю без реєстрації шлюбу. Перелік учасників сімейних відносин, які регулює Сімейний кодекс України встановлений у ст. 2.

Відповідно до ч. 2 ст. 9 СК України сімейні договори між собою можуть укладати не тільки близькі родичі, а також інші особи, що проживають однією сім'єю, родичі за походженням. “Проявом демократизації сімейного законодавства є визнання юридичного значення за сімейними договорами, укладеними між тими особами, які не названі у Сімейному кодексі учасниками сімейних відносин, що регулюються ним. Не буде жодних перешкод для визнання правозгідним договору між дядьком і племінником про надання йому утримання протягом навчання, за яким зворотно племінник буде зобов'язаний надавати матеріальну допомогу дядькові у разі його непрацездатності” [4, 41].

Крім цього, як було зазначено, якщо особа не має відповідного обсягу дієздатності, вона не може бути стороною в сімейному договорі, у зв'язку з чим договір може бути визнаний недійсним у випадку його укладення:

1. Неповнолітньою особою за межами її цивільної дієздатності (ст. 222 ЦК України).

2. Фізичною особою, цивільна дієздатність якої обмежена, за межами її цивільної дієздатності (ст. 223 ЦК України).

3. Недієздатною фізичною особою (ст. 226 ЦК України).

Свобода договору включає вільне визначення сторонами його умов, у яких фіксуються взаємні права та обов'язки учасників. Зміст договору становлять умови як ті, що погоджені сторонами, так і ті, що приймаються ними як обов'язкові в силу чинного законодавства [5, 153]. Оскільки сторони сумісно визначають

зміст договору, доцільно казати про взаємне самовизначення свободи. Інакше кажучи, суб'єкти права вільні в пропонуванні індивідуальних умов, але при цьому свобода кожного з них обмежена аналогічною свободою іншого суб'єкта. Таким чином, “свобода однієї людини припиняється там, де починається право іншої” [6, 35].

Законодавець встановлює вимоги щодо відповідності змісту договору правам та інтересам дитини, там самим встановлює підвищену охорону прав та інтересів соціально вразливої категорії фізичних осіб. Частина 6 ст. 203 ЦК України забороняє вчинення батьками (усиновлювачами) правочинів, що суперечать правам та інтересам їхніх малолітніх, неповнолітніх чи недієздатних дітей. Це означає, що, розпоряджаючись своїм особистим майном, батьки, усиновлювачі повинні зважати на інтереси дитини. Крім цього, слід звернути увагу на те, що у ч. 6 ст. 203 ЦК України йдеться про дітей у найширшому розумінні цього слова, тобто не лише про тих, котрі не досягли повноліття, а й про повнолітніх, але непрацездатних дітей. Сімейний кодекс, крім підвищеної охорони інтересів дитини, встановлює підвищену охорону інтересів непрацездатних членів сім'ї (ч. 8 ст. 7 СК України). Таким чином, до підстав, які тягнуть недійсність сімейного договору, можна віднести умови, за якими дитина чи непрацездатний член сім'ї позбавляються майна або можливості його одержання в майбутньому, батьки відмовляються від одержання належних дитині пенсій і інших платежів з боку держави та третіх осіб, зобов'язуються перед кредиторами майном, що належить малолітній дитині, й т. ін.

Проявом договірної свободи є право сторін обирати за своєю згодою форму договору, якщо тільки законом для окремих видів договорів не встановлена певна форма.

Виявом свободи договору є право осіб укладати договори, які передбачені

законом, так і договори, які законом не передбачені, але йому не суперечать (ч. 1 ст. 6, п. 1 ч. 2 ст. 11 ЦК України). Важливо, щоб укладений сторонами договір не суперечив вимогам ст. 9 СК України, ст. 6 ЦК України.

Елементом свободи договору є право сторін за своєю згодою змінювати, розривати або продовжувати на новий строк дію договору. Це є логічним продовженням свободи сторін на вступ у договірні відносини та визначення змісту договору. Можливість визначати

долю договору, “складає одне із прямих виражень договірної свободи: ті, хто володіють правом із власної волі укласти договір, повинні бути в принципі також вільні в питаннях його розірвання або зміни окремих договірних умов” [7, 434]. Сімейне законодавство не містить спеціальних норм щодо зміни і розірвання сімейних договорів, у зв’язку з чим при регулюванні цього питання слід керуватися загальними положеннями Цивільного кодексу України про правочини, зобов’язання та договори.

Список літератури:

1. *Грибанов В.П.* Осуществление и защита гражданских прав. — М.: Статут, 2000.
2. *Нерсисянц В.С.* Социалистическое правовое государство: концепции и пути реализации. — М., 1990.
3. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар / За ред. розробників проекту Цивільного кодексу України. — К.: Істина.
4. *Ромовська З.В.* Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар. — К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2003.
5. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: У 2-х т. / За відповід. ред. О.В. Дзери (кер.авт.кол.), Н.С. Кузнецової, В.В. Луця. — К.: Юрінком Інтер, 2005. — Т. 2.
6. *Ромовська З.В.* Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар. — К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2006.
7. *Халфина Р.О.* Общее учение о правоотношении. — М.: Юрид.лит., 1974.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена исследованию вопросов свободы договора в семейном праве. Рассматриваются содержание, пределы и элементы свободы договора в семейном праве Украины.

SUMMARY

The investigation of the contract freedom in family law, the substance, limits and elements of contract freedom are the subject of this article.

*Рекомендовано кафедрою
цивільного, господарського права та процесу*

Подано 27.09.06